

УДК 327:339.56(497.1:6)"197/198"
339.92(497.1:6)"197/198"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2024.1.ram.203-224>

Originalni naučni rad/Original scientific paper

Primljen/Received: 19. 2. 2023.

Prihvaćen/Accepted: 26. 3. 2024.

Jure RAMŠAK

Naučno-istraživački centar Kopar

jure.ramsak@zrs-kp.si

Jugoslavija i ambivalentnost ekonomske saradnje Jug-Jug u sedamdesetim i osamdesetim godinama*

Apstrakt: Na vrhuncu napora zemalja u razvoju da uspostave Novi međunarodni ekonomski poredak, Jugoslavija je, kao jedna od vodećih članica Pokreta nesvrstanih i Grupe 77 zemalja u razvoju (G-77), nastojala da dokaže da je moguće uspostaviti novi obrazac odnosa između industrijski razvijenih zemalja, kojima je delimično i sama pripadala i saveznika iz ove koalicije, čije su ekonomske baze još uvek bile u fazi izgradnje. U skladu sa određenim dominantnim grupama unutar UN-a, jugoslovenska teorija razvoja spajala je marksistička sa neoklasičnim ekonomskim shvatanjima u ambiciozan program globalne reforme koja je odstupala od stavova kapitalističkih i socijalističkih velesila. Ipak, u isto vreme, ova vizija globalizacije morala je da se nosi sa ideološkim, geopolitičkim i ekonomskim uticajem novonastale neoliberalne revolucije, koja je početkom osamdesetih počela bitno sužavati prostor za manevrisanje. Pored programskih načela sadržanih u zvaničnim dokumentima, ovaj rad prati i konkretne oblike jugoslovenske bilateralne ekonomske saradnje sa pojedinim afričkim zemljama.

Ključne reči: Pokret nesvrstanih, G-77, zemlje u razvoju, Jugoslavija, dijalog Sever-Jug, saradnja Jug-Jug

Uvod

Iako se često pojavljuje u kontekstu rasprave o jugoslovenskoj nesvrstanosti, ekonomska komponenta ostaje jedan od najmanje istraženih aspe-

* Ovaj članak rezultat je rada na istraživačkom programu P6-0272 i na istraživačkim projektima J6-50187 i N6-0304 koje finansira Javna agencija za naučnoistraživačku i inovacijsku delatnost Republike Slovenije (ARIS). Zahvaljujem Ma Emiliji Cvetković na pažljivom čitanju i korigovanju članka.

kata ove konstante u okviru Titove spoljne politike.¹ Diskusija o toj temi je neophodna, ne samo radi boljeg razumevanja problema koji su nastali u kontekstu ekonomskih odnosa između „razvijenije evropske zemlje u razvoju“, kako se samodefinisala Jugoslavija, i niza neevropskih zemalja u razvoju, već i radi šireg uvida u različite posleratne varijante globalizacije. U poslednje vreme, globalna historiografija se fokusira na proučavanje socijalističkih zemalja kao faktora u ovom procesu,² što postavlja i konceptualni okvir našeg istraživanja. Međutim, na primeru Jugoslavije potrebno je skrenuti posebnu pažnju ka heterodoksnoj ekonomskoj teoriji kao pozadini njenog angažmana, što je čini netipičnom za Evropu tokom Hladnog rata i približava postkolonijalnim zemljama globalnog Juga.

U fokusu ovog članka je najpre period kasnih 1960-ih i ranih 1970-ih godina, kada se formirala globalna ekonomska agenda Pokreta nesvrstanih i paralelne grupacije G-77 i kada je u ovom savezu preovladao entuzijazam za međusobnu ekonomsku integraciju na liniji Jug-Jug. Nakon toga, akcenat će biti na osamdesetim godinama, kada su se u atmosferi neoliberalizma i raskola unutar pokreta nesvrstanih pojavile teško premostive prepreke, koje su uticale i na bilateralne ekonomske odnose Jugoslavije, posebno sa najnerazvijenijim i finansijski najnestabilnijim afričkim zemljama. Naša analiza sugerise da je jugoslovenska proizvodnja ekonomskog znanja bila usko povezana sa vodećim idejama koje su obeležile pregovaračke pozicije Konferencije Ujedinjenih nacija za trgovinu i razvoj (UNCTAD) kao glavnog foruma zemalja u razvoju. Na osnovu materijala jugoslovenskih saveznih i republičkih organa, predstavljamo strategije koje su imale za cilj produbljivanje prvenstveno industrijske saradnje³ kao sektora u kome se očekivalo da će se novi obrazac međunarodnih

1 Nemanja Radonjić, „(Post) jugoslovenska historiografija i ‘Treći svet’ sa posebnim osvrtom na područje Afrike“, *Reprezentacije socijalističke Jugoslavije: preispitivanja i perspektive*, ur. Hannes Grandits i drugi, (Zagreb; Sarajevo: Srednja Europa; Udruženje za modernu historiju, 2019).

2 *Between East and South: Spaces of Interaction in the Globalizing Economy of the Cold War*, ed. Anna Calori et al., (Berlin: de Gruyter, 2020); Max Trecker, *Red Money for the Global South: The Economic Side of the Cold War in the Third World*, (London: Routledge, 2020); James Mark et al., *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World*, (Bloomington: Indiana University Press, 2020).

3 Dosadašnje analize bavile su se uglavnom aktivnošću građevinskog sektora (Ljubica Spaskovska, “Building a Better World? Construction, Labour Mobility and the Pursuit of Collective Self-Reliance in the ‘Global South’, 1950–1990”, *Labor History* 3/2018). Za generalni osvrt na ulogu nesvrstanih zemalja u okviru jugoslovenske ekonomske diplomatije vidi: Boštjan Udovič, “‘Going international’: the (non-)importance of non-aligned countries’ markets in the foreign economic relations of Yugoslavia”, *Zeitgeschichte* 1/2022.

ekonomskih odnosa najviše primeniti. Analiza diplomatskih izveštaja o konkretnim jugoslovenskim projektima u ekonomski najnerazvijenijim afričkim zemljama dovodi nas do problema koji su se pojavili prilikom ovog pokušaja da se *poboljšaju* (ali ne i potpuno preokrenu) konvencionalni odnosi između razvijenih i manje razvijenih zemlja.

Ekonomska heterodoksija i inkluzivizam

Poznata politička istorija geneze nesvrstanosti⁴ ima, kako je u svojim memoarima naglasio jedan od najistaknutijih ekonomskih mislilaca posleratne Jugoslavije, Janez Stanovnik, i svoju predistoriju obeleženu ekonomskim pitanjima.⁵ Još u vreme najvećih ideoloških podela, pod okriljem Ujedinjenih nacija stvorena je veza između predstavnika socijalističke „otpadničke“ Jugoslavije i nekomunističkih postkolonijalnih elita sa kojima Staljinov Sovjetski Savez nije hteo imati nikakve veze. Masovna dekolonizacija Azije i Afrike i terorijski impuls iz pravca perifernih latinoameričkih izvoznika sirovina (Raul Prebiš) dali su toj homogenizaciji globalnog Juga dodatni podsticaj, što je rezultiralo osnivanjem UNCTAD-a 1964. U isto vreme, Jugoslavija je doživela ubranu industrijalizaciju i integraciju u zapadna kapitalistička tržišta.⁶ Ipak, u vreme usvajanja Alžirske povelje (1967) kao ključnog dokumenta G-77 koji utire put novoj, asertivnoj ulozi globalnog Juga, ona je postala u potpunosti ujedinjena sa „nerazvijenim“ delom sveta, u smislu opredeljenosti za duboku transformaciju međunarodnog ekonomskog poretka.⁷ Vrativši se iz Alžira, Janez Stanovnik, nakon što se deceniju i po bavio ovim pitanjima i nedugo posle toga pojavio kao mogući kandidat za generalnog sekretara UNCTAD-a,⁸ suo-

4 Dragan Bogetić, *Nesvrstanost kroz istoriju*, (Beograd: Zavod za udžbenike, 2019); Jovan Čavoški, *Non-Aligned Movement Summits. A History*, (London: Bloomsbury Academic, 2022).

5 *Od Mašuna do New Yorka: 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov*, ur. Jože Pirjevec, Jure Ramšak, (Koper: Založba Annales, 2014), 39.

6 Vladimir Unkovski-Korica, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia. From World War II to Non-Alignment*, (London: Tauris, 2016).

7 U narednim godinama, „štafetu“ je od Tita preuzeo alžirski predsednik Huari Bumeditjen, koji je zaoštrio retoriku nagovestivši da se nesvrstavanje više neće definisati kao negacija logike Hladnog rata, već će se pretvoriti u arenu u kojoj se izražavaju prava onog dela sveta koji je bio u usponu. Ovakav stav se najočiglednije manifestovao u Rezoluciji Generalne skupštine OUN o novom međunarodnom ekonomskom poretku 1975. godine: Sara Lorenizini, *Global Development: A Cold War History*, (Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2019), 121.

8 Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (DAMSP), fond Politička arhiva (PA), 1973, OUN, F. 172–173, depeša 433484, 13. 7. 1973.

čio je vodeće jugoslovenske komuniste sa ključnim pitanjem, na koje u Jugoslaviji zapravo nikad nisu do kraja odgovorili: „Da li je moguća nezavisnost u takvoj svetskoj privredi? [...] Treba da damo odgovor na pitanje šta je saradnja [...] saradnja jedne odlučne, rekao bih, revolucionarne alternative u svetskoj privredi”.⁹

Definicija ekonomske zavisnosti teoretičara iz globalnog Juga (i njihovih jugoslovenskih kolega) bila je marksistička u svojoj suštini, a recept za njeno prevazilaženje ostao je u granicama liberalne političke ekonomije.¹⁰ To je bio i razlog za odbacivanje sovjetskog stava koji je, iako već dosta promenjen od vremena Staljina, ipak i dalje naglašavao da se G-77 samo zalaže za korekciju kapitalizma, te da će jedina prava promena biti razvoj proizvodnih snaga unutar zemalja u razvoju. Zbog toga su Sovjetski Savez i istočnoevropske socijalističke zemlje¹¹ umesto globalne agende G-77 i Pokreta nesvrstanih preferirali bilateralne aranžmane od manje ili više socijalističkog značaja. Njihova asistencija u šezdesetim godinama bila je usmerena na uspostavljanje teške industrijske baze i kolektivizaciju poljoprivrede kao podsticaj za stvaranje lokalne radničke klase i komunističkih partija. Međutim, Moskva je već tokom 1970-ih u vezi zemalja koje su se deklarirale kao marksističko-lenjinističke, poput Etiopije, Angole i Mozambika, pristala na mešovitu ekonomiju kako bi smanjila svoj teret materijalne podrške.¹² Iako su ekonomska i tehnička asistencija koju je pružao Istočni blok kroz njihovu propagandu prikazivani kao jedini ispravan oblik socijalističke solidarnosti,¹³ jugoslovenske diplomate koje su ih pažljivije posmatrale na terenu dobile su drugačiji utisak. U njoj su pre-

9 Arhiv Jugoslavije (AJ), fond 507, Savez komunista Jugoslavije, Komisija CK SKJ za pitanja međunarodnih odnosa i međunarodnog radničkog pokreta, IX, S/a-219, Osnovne tendencije u razvoju svetske privrede i međunarodnih ekonomskih odnosa – redigovane stenografske beleške, 10. 11. 1967, 57.

10 Adom Getachew, *Worldmaking after Empire. The Rise and Fall of Self-Determination*, (Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2019), 145.

11 Lorenzini, *Global Development*, 122.

12 Jeremy Friedman, *Ripe for Revolution: Building Socialism in the Third World*, (Harvard: Harvard University Press, 2022), 125, 169.

13 Debata o karakteru saradnje između Istoka i Juga bila je u sovjetskoj literaturi prisutna već od sedamdesetih godina: Elizabeth Kridl Valkenier, *The Soviet Union and the Third World: An Economic Bind*, (Westport: Praeger, 1983); *The Soviet Bloc and the Third World. The Political Economy and East-South Relations*, ed. Brigitte H. Schulz, William W. Hansen, (Boulder: Westview Press, 1989); Brigitte H. Schulz, *Development Policy in the Cold War Era: The Two Germanies and Sub-Saharan Africa, 1960–1985*, (Berlin: Lit Verlag, 1995). Novija rasprava može se naći u: Oscar Sanchez-Sibony, *Red Globalization: The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev*, (New York-Cambridge: Cambridge University Press, 2014); Sara Lorenzini, “Comecon and the South in the years of

poznali mehanizam za uspostavljanje nove vrste podređenosti i zavisnosti od koje lokalno stanovništvo nije imalo mnogo, ili, kako su iz Angole izveštavali u Beograd 1978. godine: „na ekonomskom planu ništa nisu uradili, baš ništa, osim na nametanju famoznih lagerskih sistemskih rešenja (potpuna nacionalizacija, kolektivizacija – u Africi, centralizacija – unutrašnja i spoljna trgovina i sl.)“.¹⁴ Na sličan način, pratili su i gigantski sovjetski projekat uzgoja pamuka u Etiopiji, namenjen isključivo izvozu u Sovjetski Savez i u Čehoslovačku, kojim su rukovodili samo sovjetski stručnjaci „pod uslovima mesečne plate od blizu 3 hiljade američkih dolara“.¹⁵

Naglašavajući neophodnost integralnog pristupa ka reformama i inkluzivizam, ekonomski imaginarijum „globalne“ Jugoslavije više se pozivao na status zemlje u razvoju nego na epitet „socijalistička“. U tom smislu, marksistička teorija bila je prilagođena tako da je naglašavala karakter savremene klasne borbe, najpre na nivou međunarodnih odnosa, odnosno, između pojedinih zemalja ili grupe zemalja, nakon čega bi tek mogle uslediti postepene promene unutar zemalja u razvoju.¹⁶ Računajući i na „prosvetljeni“ sopstveni interes razvijenih zemalja, umesto revolucionarnog načina menjanja sveta zagovarali su evolutivni put – kroz globalne pregovore u kojima je Jugoslavija želela da igra vodeću ulogu. U prilog tome išla je i njena, ka svim stranama otvorena pozicija, uključujući i status posmatrača u Organizaciji za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD). Istovremeno, na strani pojedinih zapadnih industrijalizovanih zemalja došlo je do spoznaje da Titova država u okviru Pokreta nesvrstanih i G-77 zauzima umeren stav i da može zbog svoje strukturne pozicije razumeti interese razvijenih i nerazvijenih zemalja.¹⁷ Tito i njegovi naslednici nisu računali samo na podršku takozvane grupe istomišljenika (Holandije, Austrije i nordijskih zemalja) u okviru OECD-a, sklonih zahtevima G-77,¹⁸ već su i duboko u osamdesetim godinama polagali nadu u promenu

détente: a study on East-South economic relations”, *European Review of History* 2/2014; Trecker, *Red Money*.

14 DAMSP, PA, 1979, Angola, F. 5, depeša 419705, januar 1979.

15 DAMSP, PA, 1978, Etiopija, F. 33, depeša 426439, 3. 5. 1978.

16 Arhiv Republike Slovenije (AS), fond SI AS 1271, Republički društveni svet za mednarodne odnose, 1975–1990, F 25, o. 218, Ocena mednarodnih ekonomskih procesov, 15. 1. 1978.

17 Andrej Marković, Ivan Obadić, “A Socialist Developing Country in a Western Capitalist Club: Yugoslavia and the OEEC/OECD, 1955–1980”, *The OECD and the Political Economy since 1948*, ed. Matthieu Leimgruber, Matthias Schmelzer, (London: Palgrave Macmillan, 2017); Dragan Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972–1975*, (Beograd: Zavod za udžbenike; Institut za savremenu istoriju, 2015), 167–207.

18 DAMSP, PA, 1977, OUN, F. 177, depeša 455569, 7. 10. 1977.

stava kod glavnih zapadnoevropskih zemalja.¹⁹ Doduše, ovakvo optimistično gledište nije bilo bez osnova u krugovima svetske progresivne ekonomske misli u doba pre zaokreta ka neoliberalizmu. U tom smislu, i međunarodno poznati eksperti govorili su o globalizaciji u kontekstu neoklasične ekonomije koja je bila socijalistička po svojoj prirodi. Sasvim drugačije od diktirane privatizacije, deregulacije i liberalizacije trgovine, kao ključnih elemenata kasnijeg Vašingtonskog konsenzusa, do 1980-ih godina strukturno prilagođavanje sveta kao celine (a ne pojedinačnih zemlja) razumeli su kao demokratski proces zasnovan na principu međuzavisnosti. Ova reorganizacija trebalo je da se odvija uglavnom preko međunarodnih organizacija pod okriljem UN-a, preko kojih su, pored Stanovnika, dobijali svoj glas i drugi jugoslovenski marksističko-neoklasični ekonomisti, poput Dragoslava Avramovića, Rikarda Langa i Radoša Stamenkovića. Svi oni bili su protiv bilo kakve državne autarhije ili zatvaranja u trgovinske blokove, zagovarajući intenziviranje međunarodne trgovine, ali u takvoj perspektivi, gde kapitalistički principi ne bi više bili njen pokretač.²⁰

Međusobna ekonomska saradnja zemalja u razvoju bila je viđena kao važno sredstvo kojim će one postići, ne samo internu modernizaciju, već zajedno i konkurentnu poziciju na svetskom tržištu. Ključni problem, međutim, kao što ćemo videti na primeru jugoslovenske bilateralne saradnje, bio je u nedostatku kapitala i odgovarajućih finansijskih mehanizama. Jugoslavija je stoga bila jedan od najvećih zagovornika osnivanja banke zemalja u razvoju kao instrumenta za jačanje njihove međusobne saradnje, stabilizaciju cena sirovina i finansiranje lokalnih razvojnih projekata, a sve to na bazi novostečenog kapitala zemalja izvoznica nafte. Uprkos širokoj podršci G-77 jednostranom podizanju cena ovog ključnog energenta tokom 1973–1974. i činjenici da je ovo poskupljenje bitno pogoršalo makroekonomsku sliku članica koalicije koje su bile bez sopstvenih zaliha nafte, arapske zemlje nisu pokazale volju za izdvajanje relativno malog dela njihove zarade za stvaranje banke, što je bio i jedan od uzroka raskola globalnog Juga tokom 1980-ih.²¹

19 AJ, fond 803, Predsedništvo SFRJ, F. 845, o. 124, Stenografske beleške sa razgovora predsednika Predsedništva SFRJ Veselina Djuranovića i dr Julius Nyerere-a, održanih 14.–17. marta 1985. godine u Beogradu i na Brdu kod Kranja, 37.

20 Johanna Bockman, “The Struggle over Structural Adjustment: Socialist Revolution versus Capitalist Counterrevolution in Yugoslavia and the World“, *Economic Knowledge in Socialism 1945–89*, ed. Till Düppe, Ivan Boldyrev, (Durham–London: Duke University Press, 2019).

21 DAMSP, PA, 1984, R, F. 151, Otvoreni telegram 2012, 18. 4. 1984; 1985, R, F. 163, depeša 431711, Informacije o stanju u grupi 77 i pravcima naše aktivnosti, 25. 6. 1985; vidi i Ljubica Spaskovska, “‘Crude’ Alliance – Economic Decolonisation and Oil Power in the Non-Aligned World“, *Contemporary European History* 4/2021.

„Razvijenija zemlja u razvoju“

Svesna ograničenosti sopstvenih finansijskih i tehnoloških resursa, kao i činjenice da je i sama bila zavisna od razvijenih zemalja, jugoslovenska razvojna saradnja bila je uvek stavljena u kontekst širih reformskih napora. Istovremeno, ni one najnerazvijenije partnerske zemlje nisu očekivale da bi im ova evropska periferna država mogla obezbediti sve što im je bilo neophodno.²² Iako je smisao nastojanja Jugoslavije i njenih saveznika bio, u prvom redu, korenita reforma globalne ekonomije, ideja o novom međunarodnom ekonomskom poretku sredinom sedamdesetih godina vezivala se i za koncept *kolektivnog oslanjanja na sopstvene snage*.²³ Pošto je taj koncept nametnuo posebne obaveze Jugoslaviji, u kojoj je donošena odluka o diverzifikaciji spoljne trgovine, u tom periodu se mogla uočiti strategija jače integracije domaće privrede sa globalnim Jugom.

Osnova jugoslovenskih politika donetih u skladu sa odredbama ključnih dokumenata Pokreta nesvrstanih o međusobnoj ekonomskoj integraciji, odnosno, takozvanoj saradnji Jug-Jug, bila je zasnovana na stavu o „deljenju sudbine razvojnog projekta“, što nije bio samo akt solidarnosti, već i podsticaj za globalno otvaranje jugoslovenske ekonomije. Naime, ona je od 1960-ih imala višak proizvodnih i uslužnih kapaciteta koje je bilo teško plasirati na tržišta razvijenih zemalja.²⁴ U to doba, jugoslovenska preduzeća već su bila snažno uključena u investicione projekte na globalnom Jugu, gde su gradila uglavnom krupne bazične objekte i infrastrukturu. Tokom sedamdesetih godina došlo je do usmeravanja na manje investicione zahvate sa kraćim proizvodnim ciklusima i većom stopom akumulacije.²⁵ Produbljivanje saradnje bilo je predviđeno pre svega u onim sektorima gde su jugoslovensko iskustvo i stepen tehnološkog razvoja bili uporedivi sa svetskim standardima: energetici, brodogradnji, pomorstvu, poljoprivredi sa melioracijom, preradi drveta, građevinarstvu, kožarstvu, rudarstvu, ribarstvu i lakoj prehrambenoj industriji.²⁶

Važan kvalitativni iskorak u odvajanju novih oblika jugoslovenske ekonomske saradnje od prakse zapadnih multinacionalnih kompanija i pomenutih sovjetskih rešenja „odozgo“ bila je predostrožnost prilikom promene

22 AS, SI AS 1271, F 6, o. 49, Društveno-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama, April 1985, 53.

23 Srđan A. Kerim, *Strategija oslanjanja na sopstvene snage. Zemlje u razvoju i novi međunarodni ekonomski poredak*, (Beograd: NIO Poslovna politika, 1983).

24 DAMSP, 1973, OUN, F. 172–173, dokument 427203, Savezno izvršno veće: Ekonomska saradnja SFRJ sa zemljama u razvoju, 16. 2. 1973, 56–57.

25 Isto, 60.

26 Isto, 57.

postojećeg vertikalnog obrasca (uvoz sirovina i izvoz gotovih proizvoda) razmene u horizontalnu saradnju („intra-industrijska“ saradnja).²⁷ Ovo poslednje su uglavnom predstavljali takozvani viši oblici privredne saradnje, usmereni na transfer tehnologije, obuku kadrova, opremanje proizvodnih kapaciteta i marketinšku pomoć, pri čemu bi obuku steklo što više lokalne radne snage. Ova vrsta proizvodnje mogla je biti namenjena za domaće, odnosno šire, regionalno tržište zemalja u razvoju, zatim za izvoz u Jugoslaviju, odnosno, u zemlje sa visokom kupovnom moći na Zapadu, ili u izvoznice nafte.²⁸

U cilju obezbeđivanja bespovratnih sredstava ili povoljnog kreditiranja razvojnih projekata početkom 1980-ih godina, osnovan je Fond solidarnosti sa nesvrstanim zemljama i zemljama u razvoju, iza kojeg su se, pored privrednih investicija, krili i vojna pomoć, te humanitarne donacije.²⁹ Donosioci političkih odluka računali su da bi, u kombinaciji sa carinskim merama koje su davale preferencijalni carinski tretman zemljama u razvoju, uravnotežili tadašnji trend liberalizacije jugoslovenske spoljne trgovine. Međutim, u kontekstu prethodno opisanog aksioma marksističke analize i liberalnog recepta, od samog početka su se pojavile protivrečnosti, uglavnom vezane za upotrebu američkog dolara i ostalih tvrdih valuta kao sredstva međunarodne razmene, što se nadovezalo i na nedostatak sopstvene kapitalne moći. Jugoslovenska tranzicija, od kliringa ka konvertibilnom poslovanju, bila je u suprotnosti sa pozivima Pokreta nesvrstanih (Džordžtaunska deklaracija iz 1972. godine) ka trgovini u nacionalnim valutama ili čak ka nemonetarnim oblicima razmene. Kritički nastrojeni analitičari upozoravali su i pre velike dužničke krize da se Jugoslavija prelaskom na konvertibilni režim odrekla nezavisnosti i mogućnosti osiguravanja podsticaja za jačanje saradnje sa manje razvijenim zemljama, što je bilo zamenjeno samo nekim sitnim merama. One su ipak išle na štetu jugoslovenskog BDP-a, jer je država morala u inostranstvu da uzima kredite pod nepovoljnijim uslovima ako je uopšte želela da posluje sa zemljama bez sopstvenog kapitala. U isto vreme, jugoslovenske kompanije bile su i dalje jako zavisne od uvoza zapadne tehnologije, što je ukazivalo na pretpo-

27 AS, fond SI AS 1134, Republički komite za međunarodno sodelovanje, 1975–1990, F 9, o. 134, Strategija razvoja saradnje sa zemljama u razvoju do 1990. odnosno 2000. godine. Sarajevo, 3–5. oktobar 1984, 7.

28 AJ, 803–846, o. 243, Stenografske beleške sa razgovora predsednika Predsedništva SFRJ Radovana Vljakovića i predsednika republike Kenije Daniel T. Arap Moi-a, 3–4. 6. 1985, 35.

29 AS, fond SI AS 1165, Gospodarska zbornica Slovenije, 1952–2012, F 1711, o. 90, Uslovi korišćenja sredstava Fonda solidarnosti sa nesvrstanim zemljama i zemljama u razvoju, jul 1981.

stavku da je vodeća evropska nesvrstana zemlja bila samo posrednica u tehnološkom i finansijskom transferu između Severa i Juga.³⁰ Nije ostalo neprijećeno ni to da su sirovine i dalje bile u primarnom fokusu jugoslovenskih menadžera, dok je interesovanje za uvoz poluproizvoda i gotovih proizvoda bilo znatno manje. Prema rečima jednog slovenačkog privrednika, principi i metode koje su razvile stare kolonijalne sile još uvek su se osećale u odnosima Jugoslavije sa zemljama u razvoju.³¹

Pre nego što se osvrnemo na neke konkretne projekte saradnje u najnerazvijenijim afričkim zemljama, gde je praksa novog vida saradnje bila najviše podvrgnuta kritičkoj proveri, potrebno je zaustaviti se na onome što je ostalo samo na papiru. Ako ostavimo po strani implementaciju, logika jugoslovenskog modela razvoja najbolje se mogla rekonstruisati na osnovu bogatog materijala o predinvesticionim radovima (istraživanje i priprema projekata) kojeg su pripremale kompanije iz čitave Jugoslavije, često i uz podsticaj iz političkih krugova. Primera radi, u Sloveniji je za predinvesticione radove potrošeno čak 66% sredstava iz republičkog „Samoupravnog sporazuma o udruživanju rada i sredstava za unapređenje ekonomske saradnje sa zemljama u razvoju”.³² Ključni deo tih radova predstavljale su studije izvodljivosti (*feasibility studies*), u kojima su na „racionalan“ način, bez posebne retorike o solidarnosti, identifikovali prisustvo sirovina i drugih uslova na jednoj strani i potrebe lokalne sredine na drugoj, a između toga dodali element jugoslovenske tehničke podrške. Teži problem bilo je osiguranje finansija, gde su teško računali na participaciju zemlja primalaca, pa je tako idealan scenario predviđao fondove međunarodnih razvojnih organizacija. Veliki broj studija izvodljivosti urađen je za poljoprivredne projekte koji su imali za cilj optimizaciju proizvodnje i prerade hrane namenjene lokalnom stanovništvu ili za izvoz, a ne toliko intenziviranje uzgoja izvoznih monokultura. Kod finansijskog učesća Fonda solidarnosti bila je podvučena veza sa ekonomskim interesima jugoslovenskih preduzeća, koja su se nadala da će kroz pionirske razvojne projekte strateški ojačati svoju poziciju na novim tržištima.³³ Po pravilu, inicijative za pojedinačne projekte javljale su se u mešovitim komitetima koje je Jugosla-

30 AS, SI AS 1165, F 883, o. 47, Skrajšani povzetek razprave na posvetu o vprašanjih sodelovanja SRS z deželami v razvoju, 4. 6. 1975, 7.

31 Isto, 2; Slavko Štante – pomoćnik guvernerja Narodne banke: neavtorizirana redakcija razprave na posvetu o sodelovanju z deželami v razvoju, 4. 6. 1973.

32 AS, SI AS 1165, F 1713, o. 92, Informacija o porabi posojil, 15. 6. 1986.

33 AS, SI AS 1134, F 9, o. 134, Strategija razvoja saradnje sa zemljama u razvoju do 1990. odnosno 2000. godine. Sarajevo, 3–5. oktobar 1984, 22.

vija održavala sa nizom zemalja u razvoju, a potrebe za projektima od posebnog značaja često su bile tema razgovora tokom državnih poseta.³⁴

Teško je nedvosmisleno zaključiti na koji način su jugoslovenske kompanije stizale do poslova u nesvrstanim zemljama i kakvu je ulogu u tome imalo političko savezništvo sa ovim delom sveta. Ono je došlo do izražaja tokom 1960-ih, kada je jugoslovenska građevinska industrija gradila niz infrastrukturnih i prestižnih objekata koje su finansirale izvoznice nafte, dok su se manje privilegovanim zemljama davali jugoslovenski krediti.³⁵ U vreme proširenja investicione saradnje u prvoj polovini sedamdesetih godina, kad su se gradili hidro i termoenergetski objekti, irigacioni sistemi, dalekovodi, pogoni za eksploataciju šuma i preradu drveta, industrijske hladnjače i ostali manji industrijski objekti, oko polovine poslovanja jugoslovenskih preduzeća realizovano je putem međunarodnih aukcija, dok je druga polovina ostvarena direktnim ugovorima. Većina ovih investicija završena je sredstvima sâmh zemalja u razvoju, manji deo obezbeđen je uz podršku Jugoslovenskog fonda za izvozno kreditiranje i osiguranje, dok su u par slučajeva one bile realizovane uz učešće međunarodnih finansijskih institucija, poput Međunarodne banke za obnovu i razvoj.³⁶ Njihova participacija postala je naročito poželjna tokom krize 1980-ih, kada su ekonomski analitičari upozoravali na potrebu za uvođenjem doslednijih kriterijuma selekcije i više fokusiranja na planiranje projekata, što je sledila i politika finansiranja Jugoslovenske banke za međunarodnu ekonomsku saradnju (JUBMES). Međutim, i dalje je bila prisutna praksa davanja kredita, dogovorenih na najvišem nivou vlade, neretko za izgradnju objekata prestižnog značaja, za koje su strani državnici često iskazivali najviše interesa.³⁷ Pored tih politički dogovorenih poslova, finansijski paketi bili su u mnogo slučajeva odlučujući element kod izbora izvođača, a tamo gde jugoslovenski dobavljači nisu uspeali da obezbede kredite po toliko povoljnim uslovi-

34 AS, SI AS 1165, F 1712, o. 91, Poročilo predstavnika zbornice in združenega dela o službeni poti v Zambijo v času od 15. do 24. maja 1983; AS, fond SI AS 1944, Predsedstvo Socialistične republike Slovenije, F 219, o. 3365, Poročilo o obisku predsednika Republike Ugande Yoweri Musevenija v SR Sloveniji, 14. 7. 1987.

35 AS, fond SI AS 1140, Zavod SRS za mednarodno, znanstveno, tehnično, prosvetno in kulturno sodelovanje, F 71, o. 1058, Elementi strategije ekonomskega razvoja sodelovanja z deželami v razvoju, 22. 4. 1988, 16.

36 DAMSP, PA, 1977, R, F. 176, dokument 48010, Informacija o problemima jugoslovenske privrede u angažovanju na realizaciji kompleksnih projekata u zemljama u razvoju, 3. 2. 1977.

37 AS, SI AS 1271, F 6, o. 49, Društveno-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama, April 1985, 54; SI AS, SI AS 1140, F 71, o. 1058, Elementi strategije ekonomskega razvoja sodelovanja z deželami v razvoju, 22. 4. 1988, 22.

ma kao njihovi zapadni ili istočni konkurenti, političko savezništvo nije previše pomoglo, posebno ukoliko ponuđena jugoslovenska tehnologija nije bila na najvišem nivou.³⁸

(Plitki) džepovi afričkog razvoja

U duhu entuzijazma koji je vladao u pogledu uspostavljanja drugačijeg tipa međunarodnih ekonomskih odnosa, Afrika kao „nesvrstani kontinent”,³⁹ a istovremeno deo sveta sa najvećom koncentracijom najnerazvijenijih zemalja, bila je svojevrsni poligon na kome se moglo „isprobati“ prevođenje političkog savezništva u ekonomsko. Glavni problemi bili su u domenu finansiranja, a jugoslovenski projekti često su praćeni političkom i ekonomskom nestabilnošću mladih zemalja Afrike južno od Sahare, s jedne strane, i nedostatkom jugoslovenskog znanja o lokalnim specifičnostima, na drugoj strani.

Eksploatacija tropskog drveća, u zemlji sa najnižim BDP-om po glavi stanovnika u Africi, koju je vodio diktator Žan-Bedel Bokasa, bio je jugoslovenski ekonomski projekat koji je sâm po sebi otvarao kritična pitanja o prirodi jugoslovenske ekonomske saradnje sa zemljama u razvoju. Imajući na umu simbolički značaj toga da bi jugoslovenska preduzeća trebalo da rade *drugačije*, Edvard Kardelj je od grupe privrednika, koja je u Sloveniji krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina pripremala projekte za Centralnoafričku republiku i ostale afričke zemlje, izričito zahtevao da ne ostave utisak „da preduzeća socijalističke Jugoslavije žele da postupaju kao sva preduzeća iz kapitalističkih zemalja, dakle sa unapred razrađenom finansijskom računicom zarad vlastite koristi“. Prema Kardeljevim rečima, projekte bi trebalo pripremiti tako, da se odgovornim ljudima u partnerskim zemljama od samog početka stavi do znanja da su ovi projekti motivisani i željom za razvojem afričkih zemalja, što je, između ostalog, značilo što veće angažovanje njihovih potencijala u vidu radne snage.⁴⁰

38 AS, SI AS 1134, F 333, o. 4514, Teze za razgovor delegacije Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije v Tanzaniji, Keniji in Somaliji, bez datuma, 10.

39 Nemanja Radonjić, “A Nonaligned Continent: Africa in the Global Imaginary of Socialist Yugoslavia”, *Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement: Social, Cultural, Political and Economic Imaginaries*, ed. Paul Stubbs, (Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2023).

40 AS, SI AS 1277, F 12, o. 2170, Zapis razgovora tovariša Kardelja s predstavnikami podjetij Slovenijales, Prehrane, Tomos-a ter Poslovnega združenja tekstilne industrije v zvezi z njihovimi poslovnimi nastopi na afriškem trgu, zlasti v Centralni afriški republici, CK ZKS, 17. 2. 1970, 3. Zahvaljujem kolegi dr Boštjanu Udoviču, koji mi je ukazao na ovaj dokument i prosledio njegovu kopiju.

Poduhvat o kojem će biti reči u nastavku, bio je očigledno i rezultat potreba jugoslovenske drvne industrije, jednog od deset najvećih uvoznika sve poželjnijeg tropskog drveća, koji je tražio stabilno snabdevanje mimo najvećih izvoznika kao što su bili Gabon, Kamerun, Obala Slonovače i Kongo. U isto vreme, to je bio odgovor na inicijativu Bokasove Centralnoafričke republike (kasnije, carevine) koja je činila prve korake ka industrijalizaciji. Ugovor između ljubljanskog *Slovenijalesa*, zajedno sa još nekim slovenačkim drvoprerađivačkim kompanijama i vladom CAR, potpisan je krajem 1969. godine u prestonici Banki, gde je od 1973. bilo i sedište poslovne zajednice *Slovenia Bois S.A.R.L.* Ubrzano preuzimanje koncesija za 100.000 ha (sa još 300.000 ha u rezervi) crvenih i belih šuma u Bajangi na jugozapadu CAR odmah je učinilo ovu kompaniju najvećom u sopstvenoj branši u zemlji – u konkurenciji sa 10 francuskih kompanija koje su zajedno raspolagale sa takvom površinom.⁴¹ Ovu komparativnu prednost nadmašila je udaljena lokacija, praktično bez potrebne infrastrukture. To je od *Slovenia Bois* zahtevalo da prvo izgradi pistu (za sletanje sopstvenog aviona za snabdevanje), zatim desetine kilometara novih puteva i mostova, a onda i čitav kontingent drvnih trupaca koji je, uz značajne gubitke, i dalje plovio po reci Sanga.⁴² Ključna razlika, koja je trebalo da unese tragove modernosti na mestima gde se pre toga „život samo vrteo i živeo“, kako je tokom posete rekao jedan slovenački novinar,⁴³ bila je kombinacija (prilično selektivne i održive) seče sa industrijskom preradom u rezano drvo i furnir na licu mesta, čime su se ispunjavali i zahtevi CAR vlasti.⁴⁴ Ovaj pionirski projekat usred džungle uključivao je i izgradnju čitavog sela sa više od sto koliba za lokalnu radnu snagu (njihov broj je postepeno opao sa 800 na 250) i bungalova za jugoslovensko stručno osoblje, škole, ambulante i druge potrebne objekte.⁴⁵ Ukupna investicija mešovitog preduzeća *Slovenia Bois*, u kome su lokalni partneri imali samo simboličan udeo, vredela je oko 11 miliona dolara.⁴⁶

41 Pavel Olip, „Slovenijales organizira povećan obseg poslovanja s tropskim lesom in lastno izkorišćanje gozdov v Centralni afriški republiki“, *Les: revija za lesno gospodarstvo* 2–3, 4–6, 6–8/1970.

42 Dragica Debeljak, „Slovenia Bois v Banguiju CAR včeraj, danes in jutri“, *Les: revija za lesno gospodarstvo* 7–8/1976.

43 Jože Vofand, *Naši obrazi v Afriki*, (Ljubljana: Založba Borec, 1982), 198.

44 AS, SI AS 1134, F 27, o. 469, Informacija o položaju mešanega podjetja »Slovenia Bois« S.A.R.L. s sedežem v Bangui, Centralno afriška republika, 26. 11. 1986.

45 Debeljak, „Slovenia Bois“.

46 AS, SI AS 1134, F 27, o. 469, Predlog za posetu jugoslovenske delegacije u Centralnoafričkoj carevini u vreme otvaranja industrijskih objekata »Slovenia Bois«, 1. 11. 1978.

Pošto se početkom osamdesetih, samo nekoliko godina nakon završetka izgradnje industrijskih pogona u Bajangi, kompanija *Slovenia Bois* našla u tako velikoj finansijskoj krizi, njegovi su jugoslovenski vlasnici bili voljni da predaju preduzeće bez naknade. Međutim, Bokasino carstvo to nije prihvatilo, predloživši otpis nagomilanih poreskih obaveza, ne bi li tako zadržali jugoslovensko prisustvo na lokalitetu.⁴⁷ Naime, samo malo pre toga, 1981. godine, propala je plantaža ljubljanskog *Emona Cafe* u obližnjem Lidjombu. Brinući se o gubitku kredibiliteta, protiv povlačenja *Slovenia Bois* se izjasnio i jugoslovenski Savezni sekretarijat za spoljne poslove, umesto čega je predložio ulazak zapadnonemačkog partnera koji bi obezbedio nova sredstva i značajno proširio proizvodnju.⁴⁸ Pored problema objektivne prirode, kao što su bile poteškoće sa transportom trupaca duž reke do udaljenog Pointe-Noirea na atlantskoj obali i isporuka prerađenog drveta kopnenim putem, tokom stabilizacije u Jugoslaviji pojavile su se i administrativne barijere vezane za potrošnju deviza, što je značilo da je već uvezeno tropsko drvo čekalo u luci Kopar. Tako su neobrađeni trupci završavali i u Nemačkoj, Francuskoj i Španiji, gde je inače bio predviđen izvoz isključivo rezane drvne građe.⁴⁹ Posle finansijske injekcije iz domovine, obezbeđene intervencijom republičkih i saveznih organa, *Slovenia Bois* je oživeo za par godina, sve dok proizvodnja nije ponovo zastala 1986. godine zbog nedostatka obrtnih sredstava, što jugoslovenski politički interesi očigledno nisu mogli više da spreče.⁵⁰ U vezi sa radom *Slovenia Bois* možemo izvući i neke podatke o odnosu jugoslovenskog vodećeg kadra prema lokalnoj radnoj snazi, o čemu inače retko čitamo u zvaničnoj korespondenciji. Kao što je i spoljnim posetiocima bilo očigledno, o samoupravljanju na ovim lokacijama nije se moglo govoriti; „socijalistički menadžeri“ bili su okupirani brojnim praktičnim poteškoćama, tako da im „cementiranje“ novog tipa međunarodnih ekonomskih odnosa nije bio prioritet.⁵¹ U određenom periodu, kada je na čelu *Slovenia Bois*, bio Slovenac sa francuskim državljanstvom, praksa u Bajangi bila je čak korak dalje od principa na kojima bi trebalo da se zasniva saradnja na ravnopravnoj osnovi. Desilo se tako, da se taj, kasnije smenjeni direktor, koji je više posećivao francusku nego jugosloven-

47 DAMSP, PA, 1985, Jugoslavija, F. 117, depeša 413302, 15. 3. 1985.

48 AS, SI AS 1134, F 27, o. 469, Sugestije SSIP republičkemu komiteju za zunanje zadeve, 23. 3. 1983.

49 AS, SI AS 1134, F 27, o. 469, Zapisnik o primopredaji poslova direktorja – garanta podjetja *Slovenia-Bois*, Banqui, CAR, 31. 1.–6. 2. 1984.

50 AS, SI AS 1134, F 27, o. 469, Informacija o položaju mešanega podjetja »*Slovenia Bois*« S.A.R.L. s sedežem v Bangui, Centralno afriška republika, 26. 11. 1986.

51 Volfand, *Naši obrazi*, 197.

sku ambasadu, prepustio „kolonijalnom” odnosu prema afričkim radnicima i „plaćeničkom” odnosu prema onima koji su došli iz Jugoslavije.⁵²

Mala livnica u Mvanci u severnoj Tanzaniji sa svojih nešto više od 1.000 tona godišnje proizvodnje metalnih delova za potrebe domaće industrije i poljoprivrede, bila je jedan od manjih i lakše izvodljivih projekata na koje su se jugoslovenske kompanije fokusirale od 1970-ih godina. Originalni dogovor između jugoslovenske i tanzanijske vlade o bespovratnom finansiranju izrade projekta, isporuke jugoslovenske opreme, montaže, obuke kadrova i rada eksperata bio je sklopljen 1979. godine. Ubrzo nakon toga, projektu se pridružila Organizacija Ujedinjenih nacija za industrijski razvoj (UNIDO), koja je na početku imala nameru da preuzme oko četvrtinu izvorno planirane sume od 800.000 dolara, što je na kraju bio iznos, koji je za opremu i transport naplatio samo UNIDO, dok je Tanzanija učestvovala sa 1,2 miliona dolara za potrebnu infrastrukturu.⁵³ Glavni deo u realizaciji ovog projekta pripao je beogradskom *Invest-Importu*, koji je 1982. preuzeo projektovanje, planiranje i nabavku opreme za objekat. Zbog niza problema objektivne prirode, projekat nije bio završen tokom predviđene dve i po godine, ali je jugoslovenska strana, napokon, ipak ispunila sve svoje obaveze.⁵⁴ Fond solidarnosti je posle toga pokrio troškove šestomesečne obuke tanzanijskog osoblja u *LZT Kikinda*, gde su bili uključeni u teorijski i praktični rad.⁵⁵ Međutim, problem je nastao u vreme najveće nestašice deviza, tek po završetku isporuke jugoslovenske opreme 1986. godine. Naime, projekat je trebalo da završi grupa stručnjaka iz Kikinde, koja bi tokom šest meseci uspostavljala probnu proizvodnju, ali je taj korak na kraju omogućen tek posredstvom druge međunarodne agencije, Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP).⁵⁶

52 AS, SI AS 1134, F 27, o. 469, Pritožba Gabrijela Verbiča iz Banguija, Centralno Afriško cesarstvo, 4. 8. 1977.

53 AJ, fond 130, Savezno izvršno veće, F. 5001/349, o. 90–38/81, Informacija (sa predlozima) o izgradnji livnice i mehaničarske radionice u UR Tanzaniji, 17. 10. 1981.

54 UNIDO, *Final Report UNIDO Contract No. 88/60, Start-up of the Nefco foundry with the mechanical workshop at Mwanza in the United Republic of Tanzania* (UNIDO, 1989), datum pristupa 3. 5. 2022, [https://open.unido.org/api/documents/4840365/download/\(R\)%20TANZANIA.%20START-UP%20OF%20THE%20NEFCO%20FOUNDRY%20WITH%20THE%20MECHANICAL%20WORKSHOP%20AT%20MWANZA.%20FINAL%20REPORT%20\(17968.en\)](https://open.unido.org/api/documents/4840365/download/(R)%20TANZANIA.%20START-UP%20OF%20THE%20NEFCO%20FOUNDRY%20WITH%20THE%20MECHANICAL%20WORKSHOP%20AT%20MWANZA.%20FINAL%20REPORT%20(17968.en)).

55 *Ibid*; AJ, 130–6039, o. 90–27/84, Predlog za davanje pomoći UR Tanzaniji u pokriću troškova obuke kadrova za rad u livnici, za koju je isporučena jugoslovenska oprema, 27. 4. 1984.

56 DAMSP, PA, 1988, Tanzanija, F. 71, dokument 411316, Ambasada SFRJ Dar es Salam, Izveštaj za 1987. godinu sa predlozima za program rada u 1988. godini, januar 1988., 19.

S obzirom na dominaciju zapadnih multinacionalnih kompanija u najslabije razvijenim zemljama, koje su tek uspostavljale masovnu medicinsku zaštitu svog stanovništva, prioritet je bilo uspostavljanje domaće farmaceutske industrije koja bi proizvodila makar osnovne lekove. Ova namera našla je svoje mesto i u dokumentima Pokreta nesvrstanih, koji su se odnosili na transfer potrebne tehnologije.⁵⁷ Nedostatak takvih kapaciteta bio je prisutan širom istočne Afrike 1970-ih godina. Kenija, kao centar ovog dela kontinenta, nije negovala tako izraženu varijantu afričkog socijalizma poput susedne Tanzanije. Međutim, bila je odana nesvrstanoj u spoljnoj politici, dok je na unutrašnjem planu vodila intervencionističku ekonomsku politiku, što je bilo dovoljno za dogovor sa Jugoslavijom, odnosno, slovenačkim preduzećem *Krka*. Ona je 1977. godine sa 34% udela, zajedno sa kenijskom paradržavnom korporacijom *Industrial and Commercial Development Corporation* (ICDC) i nekoliko drugih privatnih investitora (bliskih predsedniku Kenijatiiju), osnovala novu proizvodnu kompaniju pod nazivom *Dava* (što na svahiliju znači *lek*), dok je *Krka* bila zadužena za transfer znanja i, u velikoj meri, uvoz potrebnih sirovina.⁵⁸ Pored političkih previranja u istočnoj Africi, koja su ograničila njenu prodaju na susedna tržišta, poslovanje *Dave* bilo je izloženo i promenama valutnih kurseva, kao i damping konkurenciji iz Indije, te iz zapadne i istočne Evrope, a pored njih, tamo su čak i zemunska *Galenika* i zagrebačka *Pliva* prodavale jeftinije lekove proizvedene u Jugoslaviji.⁵⁹ Ipak, do sredine 1980-ih, *Dava* je dostigla godišnju prodaju od 8 miliona dolara, zapošljavajući 200 radnika. Takvom proizvodnjom pokrivala je četvrtinu potreba kenijskog tržišta, što je bilo isto, odnosno, više od prometa filijala do tada dominantnih multinacionalnih kompanija *Wellcome*, *Sterling* i *Glaxo*.⁶⁰ Pored toga, *Dava* je od strane Međunarodne zdravstvene organizacije (WHO) bila označena kao proizvodna jedinica kojom se veoma dobro upravlja i koja primenjuje praksu dobre proizvodnje (GMP).⁶¹ *Dava* je, takođe, bila jedno od retkih mešovitih preduzeća u zemljama u razvoju koja su uspela da nadžive i samu Jugoslaviju.

57 DAMSP, PA, 1976, R, F. 193, dokument 465778 Akcioni program saradnje u farmaceutskoj industriji između nesvrstanih zemalja i ostalih zemalja u razvoju, Georgetown, 5–8. 7. 1976.

58 Nitsan Chorev, *Give and Take: Developmental Foreign Aid and the Pharmaceutical Industry in East Africa*, (Princeton–Oxford: Princeton University Press, 2020), 61.

59 DAMSP, PA, 1978, Kenija, F. 84, depeša 414592.

60 Chorev, *Give and Take*, 67.

61 *Ibid*, 63.

Završna diskusija

Pored opisanih brojnih problema sa kojima su se susretala jugoslovenska mešovita preduzeća u zemljama u razvoju, bilo je na tom prostoru tokom osamdesetih godina sve više konkurencije i to, ne samo od strane novih industrijalizovanih zemalja poput Južne Koreje, već i od strane ostalih članica Pokreta nesvrstanih, poput Indije.⁶² Tada je već počelo vreme izuzetno brzih tehnoloških promena, koje je Jugoslavija teško uspevala da isprati. Međutim, trebalo bi istaći da je samostalan nastup jugoslovenskih preduzeća, ili u najviše slučajeva zajedno sa lokalnim partnerima, često predstavljao prve korake ka uspostavljanju industrijske proizvodnje *ab ovo*. U vreme kada su strane investicije u tom delu sveta bile usmerene skoro isključivo ka ekstraktivnim aktivnostima, to je, uprkos svim poteškoćama, značilo vidljiv proboj u procesu uspostavljanja novog tipa međunarodnih ekonomskih odnosa, dok su oni projekti u koje su bile finansijski uključene međunarodne razvojne organizacije bili još uspešniji. Iako je „džepove razvoja“, uspostavljene uz pomoć Jugoslavije, bilo teško porediti sa megalomanskim istočnoevropskim zahvatima,⁶³ oni se ne mogu opisati kao polovični po pitanju angažmana za promenu zatečenog stanja. Naprotiv, u duhu verovanja da svaku promenu treba uvesti na način koji ne pretpostavlja isključivost određenog društveno-ekonomskog modela, oni su, pre svega, bili simbolična demonstracija da je čak i u kontekstu liberalnog internacionalizma bilo moguće raditi drugačije.

Princip jugoslovenskog integralnog pristupa bio je osnovni faktor koji je odredio, kako način rešavanja globalnih ekonomskih problema, tako i bilateralne ekonomske odnose sa ostalim članicama Pokreta nesvrstanih. Između te dve oblasti delovanja postojala je neraskidiva veza, a kako je osamdesetih godina niz nepoznanica probijao do tada izvesnu jednačinu marksističke analize globalnih ekonomskih problema i nemarksističkog puta njihovog rešavanja, njen ishod postajao je sve neizvesniji. Kraj razvojnog konsenzusa u zapadnom delu severne hemisfere i sve slabija ideja o organskoj povezanosti globalnog Juga, brzo su počeli da se odražavaju na nedovoljno čvrste ekonomske veze Jugoslavije sa zemljama u razvoju. Mada su „na papiru“ bile postavljene na racionalne ekonomske temelje, one nisu mogle preživeti u okruženju bez bilo kakve političke intervencije. Vezanost za konvertibilne valute i druge mehanizme međunarodne razmene, čije parametre nisu određivali ni Jugoslo-

62 AS, SI AS 1271, F 6, o. 49, Pripombe in predlogi na tekst o aktualnih vprašanjih družbeno političnih gibanj v Afriki, 25. 5. 1985.

63 *Middle Power Internationalism. The North-South Dimension*, ed. Cranford Pratt, (Kensington–Montreal: McGill-Queen’s University Press, 1990).

veni, ni njihovi nesvrstani partneri, pokazala se kao veoma restriktivna. Trajnom nedostatku kapitala doprinela je i nespремnost izvoznika nafte da iskoriste svoje petrodolare i time pomognu u uspostavljanju novog ekonomskog poretka, barem dok se ne koriguje odnos decenijama i vekovima uspostavljenih dominantnih snaga između industrijalizovanih zemalja i zemalja u razvoju.

Ono što se iz jugoslovenskog ugla u drugoj polovini 1970-ih činilo izvodljivim, dugoročno u smislu globalnih reformi, a kratkoročno u smislu pojedinačnih ekonomskih projekata na globalnom Jugu, kao neka vrsta prethodnice ove velike transformacije, počelo je naglo da se ruši tokom 1980-ih godina. O tome dovoljno govore podaci o gotovo prepolovljenoj trgovini sa Podсахarskom Afrikom za samo četiri godine (1980–1984),⁶⁴ dok su istovremeno jugoslovenska potraživanja prema ovom delu sveta porasla na više od milijardu dolara.⁶⁵ Preterano naglašavanje solidarnosti nije bilo prisutno u jugoslovenskim zvaničnim dokumentima ni u godinama najvećeg entuzijazma oko uspostavljanja novog međunarodnog poretka. No, u kriznim 1980-im godinama, više od pitanja kome je šta potrebno, postalo je odlučujuće ko može da plati. Među najnerazvijenijim zemljama, koje su znatno više od Jugoslavije osetile diktate međunarodnih finansijskih institucija, bilo je takvih vrlo malo – ironično, najviše one koje se nisu pokazale kao najuporniji saveznik u nastojanjima za očuvanjem novog međunarodnog ekonomskog poretka.⁶⁶ Postajalo je sve jasnije da je za dalju „proizvodnju nesvrstanosti“ potreban temeljni remont, ali rezervni delovi za to više nisu bili dostupni na tadašnjem svetskom *slobodnom tržištu*.

Rezime

Tokom pokušaja zemalja u razvoju da uspostave Novi međunarodni ekonomski poredak Jugoslavija je, kao istaknuta članica Grupe-77, nastojala da demonstrira mogućnost stvaranja nove paradigme u međunarodnim ekonomskim odnosima. Osnovni cilj bio je da se redefiniše dinamika između industrijski naprednijih zemalja, poput Jugoslavije, i njihovih partnera unutar koalicije, čiji su ekonomski temelji bili u početnoj fazi razvoja. Uprkos jedinstvenoj političkoj i ekonomskoj putanji Jugoslavije, njenoj liderskoj ulozi u Pokretu nesvrstanih i značaju u ekonomskom sukobu/dijalogu sever-jug, na-

64 AS, SI AS 1271, F 6, o. 49, Društveno-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama, April 1985, 40.

65 DAMSP, PA, 1986, R, F. 166, dokument 419904, 26. 3. 1987.

66 AS, SI AS 1271, F 6, o. 49, Društveno-politička kretanja u Africi sa osvrtom na mesto i ulogu SFRJ i odnose sa afričkim zemljama, April 1985, 48.

učno ispitivanje njenih bilateralnih ekonomskih angažmana sa nesvrstanim i drugim zemljama u razvoju ostalo je nedovoljno istraženo u domenu međunarodnih studija. Učešće Jugoslavije u različitim inicijativama zapadnih vlada, ali i u misijama usklađenim sa alternativnim ili komplementarnim programima (o čemu svedoči njena uloga u G-77), doprinelo je njenom pozicioniranju kao doslednog i umerenog posrednika. Shodno tome, istraživanje dinamike, svojstvene ambivalentnim odnosima u Jugoslaviji, nudi nijansirano razumevanje strategija i praksi koje utiču na sfere interesovanja, kako za industrijalizovane nacije, tako i za proizvođače primarnih produkata. Oslanjajući se na široku lepezu nacionalnih i transnacionalnih izvora koji podupiru teorijski okvir njene spoljnoekonomske politike, ovaj članak pokreće istragu o tome kako su vodeće jugoslovenske vlasti doživljavale raskol između globalnog severa i globalnog juga u ekonomskim i drugim domenima. Pored toga, on se bavi razvojnim modelima koje je predložila Jugoslavija od ranih 1950-ih pa nadalje, bacajući svetlo na teorijske osnove koje su vodile njenu spoljnu ekonomsku politiku. Izvan teorijskog diskursa, članak se nastavlja na skiciranje empirijskih primera koji ilustruju praktičnu primenu mera koje se usvajaju tokom svakodnevne bilateralne ekonomske saradnje sa odabranim podsaharskim zemljama 1970-ih i 1980-ih. Stavljajući poseban naglasak na jedinstvenu vezu između socijalističke, iako strukturno severne ekonomije, i nekih od najnerazvijenijih afričkih nacija, članak usmerava pažnju na ključne aktore, razjašnjavajući njihove političke i poslovne motive. Štaviše, ispituje obrazloženje na kome zasniva ekspertizu projekta, razmatra uspostavljanje radne kulture u afričkim krajevima i procenjuje izazove sa kojima se suočavaju ovi novi oblici ekonomske saradnje, posebno u pozadini izazovnih okolnosti koje su prevladavale 1980-ih.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 130, Savezno izvršno veće; Fond 507, Savez komunista Jugoslavije; Fond 803, Predsedništvo SFRJ
- Arhiv Republike Slovenije: Fond SI AS 1134, Republiški komite za mednarodno sodelovanje, 1975–1990; Fond SI AS 1140, Zavod SRS za mednarodno, znanstveno, tehnično, prosvetno in kulturno sodelovanje; Fond SI AS 1165, Gospodarska zbornica Slovenije, 1952–2012; Fond SI AS 1271, Republiški društveni svet za mednarodne odnose, 1975–1990; Fond SI AS 1277, Kardelj (Edvard, Pepca), 1926–1990; Fond SI AS 1944, Predsedstvo Socialistične republike Slovenije
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Politička arhiva (Angola, Etiopija, Jugoslavija, Kenija, OUN, R, Tanzanija)

- *Between East and South: Spaces of Interaction in the Globalizing Economy of the Cold War*, ed. Anna Calori et al. Berlin: de Gruyter, 2020.
- Bockman, Johanna. "The Struggle over Structural Adjustment: Socialist Revolution versus Capitalist Counterrevolution in Yugoslavia and the World". *Economic Knowledge in Socialism 1945–89*, ed. Till Düppe, Ivan Boldyrev, 253–276. Durham-London: Duke University Press, 2019.
- Bogetić, Dragan. *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972–1975*. Beograd: Zavod za udžbenike; Institut za savremenu istoriju, 2015.
- Bogetić, Dragan. *Nesvrstanost kroz istoriju*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2019.
- Chorev, Nitsan. *Give and Take: Developmental Foreign Aid and the Pharmaceutical Industry in East Africa*. Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2020.
- Čavoški, Jovan. *Non-Aligned Movement Summits. A History*. London: Bloomsbury Academic, 2022.
- Debeljak, Dragica. „Slovenia Bois v Banguiju CAR včeraj, danes in jutri“. *Les: revija za lesno gospodarstvo* 7–8/1976.
- Friedman, Jeremy. *Ripe for Revolution: Building Socialism in the Third World*. Harvard: Harvard University Press, 2022.
- Getachew, Adom. *Worldmaking after Empire. The Rise and Fall of Self-Determination*. Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2019.
- Kerim, Srđan A. *Strategija oslanjanja na sopstvene snage. Zemlje u razvoju i novi međunarodni ekonomski poredak*. Beograd: NIO Poslovna politika, 1983.
- Kridl Valkenier, Elizabeth. *The Soviet Union and the Third World: An Economic Bind*. Westport: Praeger, 1983.
- Lorenzini, Sara. "Comecon and the South in the years of détente: a study on East–South economic relations". *European Review of History* 2/2014, 183–199.
- Lorenzini, Sara. *Global Development: A Cold War History*. Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2019.
- Mark, James et al. *Alternative Globalizations: Eastern Europe and the Postcolonial World*. Bloomington: Indiana University Press, 2020.
- Marković, Andrej, Ivan Obadić. "A Socialist Developing Country in a Western Capitalist Club: Yugoslavia and the OEEC/OECD, 1955–1980". *The OECD and the Political Economy since 1948*, ed. Matthieu Leimgruber, Matthias Schmelzer, 89–111. London: Palgrave Macmillan, 2017.
- *Middle Power Internationalism. The North-South Dimension*, ed. Cranford Pratt. Kensington-Montreal: McGill-Queen's University Press, 1990.
- *Od Mašuna do New Yorka: 20. stoletje skozi pričevanja štirih slovenskih diplomatov*, ur. Jože Pirjevec, Jure Ramšak. Koper: Založba Annales, 2014.

- Olip, Pavel. „Slovenijales organizira povečan obseg poslovanja s tropskim lesom in lastno izkoriščanje gozdov v Centralni afriški republiki“. *Les: revija za lesno gospodarstvo* 2–3, 4–6, 6–8/1970.
- Radonjić, Nemanja. “A Nonaligned Continent: Africa in the Global Imaginary of Socialist Yugoslavia“. *Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement: Social, Cultural, Political and Economic Imaginaries*, ed. Paul Stubbs, 302–328. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2023.
- Radonjić, Nemanja. „(Post) jugoslovenska istoriografija i 'Teći svet' sa posebnim osvrtom na područje Afrike“. *Reprezentacije socijalističke Jugoslavije: preispitivanja i perspektive*, ur. Hannes Grandits i drugi, 83–105. Zagreb; Sarajevo: Udruženje za modernu historiju; Srednja Europa, 2019.
- Sanchez-Sibony, Oscar. *Red Globalization: The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev*. New York-Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Schulz, H. Brigitte. *Development Policy in the Cold War Era: The Two Germanies and Sub-Saharan Africa, 1960–1985*. Berlin: Lit Verlag, 1995.
- *The Soviet Bloc and the Third World. The Political Economy and East–South Relations*, ed. Brigitte H. Schulz, William W. Hansen. Boulder: Westview Press, 1989.
- Spaskovska, Ljubica. “Building a Better World? Construction, Labour Mobility and the Pursuit of Collective Self-Reliance in the ‘Global South’, 1950–1990”. *Labor History* 3/2018, 331–351.
- Spaskovska, Ljubica. “‘Crude’ Alliance – Economic Decolonisation and Oil Power in the Non-Aligned World“. *Contemporary European History* 4/2021, 528–543.
- Trecker, Max. *Red Money for the Global South: The Economic Side of the Cold War in the Third World*. London: Routledge, 2020.
- Udovič, Boštjan. “‘Going international’: the (non-)importance of non-aligned countries’ markets in the foreign economic relations of Yugoslavia“. *Zeitgeschichte* 1/2022, 11–32.
- UNIDO, *Final Report UNIDO Contract No. 88/60, Start-up of the Nefco foundry with the mechanical workshop at Mwanza in the United Republic of Tanzania* (UNIDO, 1989), datum pristupa 3. 5. 2022, [https://open.unido.org/api/documents/4840365/download/\(R\)%20TANZANIA.%20START-UP%20OF%20THE%20NEFCO%20FOUNDRY%20WITH%20THE%20MECHANICAL%20WORKSHOP%20AT%20MWANZA.%20FINAL%20REPORT%20\(17968.en\)](https://open.unido.org/api/documents/4840365/download/(R)%20TANZANIA.%20START-UP%20OF%20THE%20NEFCO%20FOUNDRY%20WITH%20THE%20MECHANICAL%20WORKSHOP%20AT%20MWANZA.%20FINAL%20REPORT%20(17968.en)).
- Unkovski-Korica, Vladimir. *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia. From World War II to Non-Alignment*. London: Tauris, 2016.
- Volfand, Jože. *Naši obrazi v Afriki*. Ljubljana: Založba Borec, 1982.

SUMMARY

Jure Ramšak

YUGOSLAVIA AND THE AMBIVALENCE OF THE SOUTH-SOUTH
ECONOMIC COOPERATION IN THE 1970S AND 1980S

Abstract: During the epoch characterized by the vigorous pursuit of the New International Economic Order by developing nations, Yugoslavia emerged as a prominent member of both the Non-Aligned Movement and the Group of 77 developing countries (G-77). It sought to exemplify the feasibility of establishing a novel framework for relations between industrially more developed nations, including itself, and its allies within this coalition, characterized by economies in various stages of development. Within influential circles at the United Nations, Yugoslav development theory garnered attention for its perceived integration of Marxist and neoclassical economic concepts, representing an ambitious global reform program that diverged from the perspectives of the capitalist and socialist superpowers. This conceptualization of globalization concurrently grappled with the ideological, geopolitical, and economic ramifications of the emerging neoliberal revolution, which markedly constrained available manoeuvring space starting in the early 1980s. The article critically examines specific instances of Yugoslav bilateral economic collaboration with distinct African nations, offering insights into the practical implications of the envisioned economic order and its practice on the ground.

Keywords: Non-Aligned Movement, G-77, developing countries, Yugoslavia, North-South dialogue, South-South cooperation

At the peak of developing nations' efforts to establish the New International Economic Order, Yugoslavia, a prominent member of the Group of 77, sought to demonstrate the feasibility of forging a new paradigm in international economic relations. The primary objective was to redefine the dynamics between industrially more advanced countries, including Yugoslavia itself, and their counterparts within the coalition, whose economic foundations were still in the nascent stages of development. Despite Yugoslavia's unique political and economic trajectory, its leadership role in the Non-Aligned Movement, and its significance in the North-South economic conflict/dialogue, the scholarly examination of its bilateral economic engagements with non-aligned and other developing nations remains notably underexplored within the domain

of international studies. Yugoslavia's involvement in various initiatives spearheaded by Western governments, juxtaposed with its participation in missions aligned with alternative or complementary agendas (as evidenced by its role in the G-77), positioned the country as a consistent moderate intermediary between divergent perspectives. Therefore, an exploration of the dynamics inherent in Yugoslavia's ambivalent relations offers a nuanced understanding of the strategies and practices influencing the spheres of interest for both industrialized nations and primary producers. Drawing on an extensive array of national and transnational sources that underpin the theoretical framework of its foreign economic policy, this article initiates an investigation into how leading Yugoslav authorities perceived the schism between the Global North and Global South across economic and other domains. Moreover, it delves into the developmental models proposed by Yugoslavia from the early 1950s onward, shedding light on the theoretical underpinnings that guided its foreign economic policies. Beyond theoretical discourse, the article proceeds to outline empirical examples illustrating the practical implementation of measures adopted during everyday bilateral economic cooperation with selected sub-Saharan countries in the 1970s and 1980s. Placing particular emphasis on the unique connection between a socialist, albeit structurally northern economy, and some of Africa's least developed nations, the article directs attention to key actors, elucidating their political and business motives. Furthermore, it examines the rationales underpinning project expertise, scrutinizes the establishment of labor culture in African locales, and assesses the challenges faced by these novel forms of economic cooperation, particularly against the backdrop of the challenging circumstances prevailing in the 1980s.